

УДК 130.2:167/168 + 7.01

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.17>

Д. Я. Стецько

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-4159-3799>

кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії, соціології
та політології імені професора Валерія Скотного
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ РОМАНА ІНГАРДЕНА ЯК БАЗОВА МОДЕЛЬ АНАЛІЗУ ПРЕДМЕТІВ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. У своїй статті до «Британської енциклопедії» Е. Гусерль визначив феноменологію як «новий, дескриптивний, філософський метод, на основі якого в кінці минулого століття була створена: 1) апріорна психологічна наука, здатна забезпечити єдино надійну основу, на якій може бути побудована строга емпірична психологія; 2) універсальна філософія, яка може забезпечити нас інструментарієм для систематичного перегляду всіх наук [6]». Спираючись на цю статтю, можна виділити основні моменти феноменології:

1) Іntenційність, тобто фундаментальна характеристика свідомості бути спрямованою на предмет. За допомогою цього поняття Е. Гусерль розглядає предмети, цінності, цілі, допоміжні засоби через той суб'єктивний досвід, у якому вони «являються». Ці «явища» є феноменами, які за своєю природою повинні бути «свідомістю-про» їхніх об'єктів, незалежно від того, чи реальними є самі об'єкти чи ні.

2) Процедури «епохе» (тобто поміщення реального світу в дужки) та феноменологічної редукції, у яких здійснюється звільнення від наївної установки свідомості. Згідно з Е. Гусерлем, феноменологічний опис має два напрямки: ноетичний, або опис акту переживання, і ноєматичний, або опис «того, що пережито».

3) Ідея трансцендентальності, а конкретніше – трансцендентальної інтерсуб'єктивності, у яку трансформується психологічна суб'єктивність при здійсненні більш строгого епохе. Трансцендентальна інтерсуб'єктивність «є тою конкретною першоосновою, завдяки якій все те, що трансцендується свідомістю, у тому числі будь-яка реальність у світі, отримує смисл свого існування [6]».

І якщо перші дві базові ідеї феноменології Едмунда Гусерля знайшли своє методологічне застосування та логічний розвиток у працях його учнів та послідовників, то власне остання ідея інтерсуб'єктивності стала предметом дискусій і зазнала суттєвих змін та модифікацій, які стали відправною точкою для їх власних філософських пошуків. Одним з таких його учнів був випускник

філософського факультету Роман Інгарден. Застосувавши метод феноменологічної, а саме ейдетичної, редукції, і на основі ідеї інтенційності в сфері літературознавства та естетики він описав структуру та спосіб буття літературного твору як особливого предмету культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-літературознавче вчення Романа Інгардена було предметом досліджень таких науковців як В. Меншок, Т. Масловська, М. Гірняк, Д. Ільницький, естетичний та культурологічний підхід реалізований Н. Жуковою, Л. Левчук, К. Шевчук. В онтологічному аспекті ідеї Р. Інгардена аналізує М. Зайцев. Антропологічно-ціннісний підхід до його філософії застосований К. Шевчук, О. Наконечною та ін. Ідеї Р. Інгардена в контексті розгляду семіотики культури вивчає О. Дарморіз. Проте, наш погляд, власне культурно-філософський вимір феноменології Р. Інгардена є недостатньо вивченим.

Метою статті є оцінка теорії мистецтва Р. Інгардена під кутом зору культурно-філософської специфіки та в контексті феноменологічного напрямку філософії, започаткованого Е. Гусерлем.

Проблема смислу та значення – одна з центральних проблем філософії культури. «Раннього» ж Е. Гусерля цікавили передовсім логіко-граматичні проблеми, у яких було закладено фундамент всієї феноменологічної проблематики. Феноменологічна проблема смислу, поставлена в другому томі «Логічних досліджень» Е. Гусерля, склалася в контексті полеміки з логіко-семантичною концепцією Г. Фреге, згідно з якою в дійсності неіснуюче не володіє значенням, хоча може мати смисл. Щодо висловлювань, то значенням є деякий стан справ, а смисл – це *думка про* цей стан справ (вона може бути й істинною, і хибною). Для Е. Гусерля все те, що дається свідомості, навіть якщо це витвір уяви, є предметом свідомості і має значення. При цьому питання про реальне існування предмета «вноситься за дужки». Тому Е. Гусерль у своїх ранніх дослідженнях не відрізняє «значення» і «смисл».

У Е. Гусерля «значення» («смысл») – це те, про що йде мова у логічному висловлюванні. Це висловлювання є предметним. Ту обставину, що через значення існує відношення до чогось предметного, Е. Гусерль називає «інтенцією значення» [2, с. 192]. Через інтенцію значення річ наділяється смыслом. Натомість, що має на увазі Роман Інґарден під «інтенційністю»? У його розумінні, власне предметність є інтенційною тоді, коли вона мовби «створена» безпосередньо або за посередництвом акту свідомості, чи, відповідно, множиною таких актів, а чи, нарешті якимсь мовним витвором (наприклад, значенням слова, реченням), який містить надану йому інтенційність.

Висловлювання, або ж «слово», як елементарна складова художнього твору, є значеннєвою одиницею. Власне, суперечка про природу цього значення розгорнулася на початку ХХ століття між представниками логічної школи та феноменологічним вченням Едмунда Гусерля. Останній піддав критиці логічний психологізм, згідно з яким значення слів є психічними станами або елементами потоку конкретних переживань. Грунтуючись на феноменологічних дослідженнях, він проаналізував значення під кутом зору сутності інтенційних актів, стверджуючи що значення слів є «ідеальними предметами» особливого типу. Здавалося, що Едмунд Гусерль запропонував єдино можливе розв'язання проблеми, завдяки якому можна було уникнути помилок психологізму. Проте, ототожнення значення слів з ідеальними предметами особливого типу повинна була б мати наслідком позачасовість значення, і, як, наслідок, його цілковиту незмінність. На підставі цього, Роман Інґарден ставить питання: «яким чином, однак, у такому разі було б зрозумілим, що одне і те саме значення... може об'єднуватись в цілість вищого ряду одного разу з цими, іншого разу з іншими значеннями, що воно виступає в різних місцях речення, і що зазнає при цьому різних модифікацій свого інтенційного чинника напрямку, а також свого формального змісту» [2, с. 224].

Одним із основних моментів феноменології є розрізнення в цілісному переживанні *ідеальної* та *реальної* (психічної) компонент. У цьому плані смысл (значення) є ідеальним, а сам акт надання значення (смыслу) відноситься до переживань. Ідеальними є точні вираження природничих наук, але так само й орієнтовані на той чи інший випадок суб'єктивні вираження, якщо вони об'єктивуються, наприклад, у мові. Власне мінливим є суб'єктивний акт надання значення, а не самі значення, під якими розуміються «ідеальні єдності, як у випадку однозначних і об'єктивно стійких, так і у випадку багатозначних і об'єктивно стійких, так і у випадку багатозначних і суб'єктивно забарвлених виражень» [2, с. 224]. У Е. Гусерля йдеться про ідеальність як єдність

багатоманітного, а не як нормативність. Аналізуючи відношення логічного та психологічного у феноменології Е. Гусерля, Емануель Левінас пише: «Психологічний факт зумовлює логічний феномен не своєю реальністю, а смыслом, який рухає ним. Об'єкт мислення – не психологічний зміст. Зміст мислення, наприклад відчуття, «проживається», об'єкти «ідеально» присутні в цих змістах... Відмінність між прожитим і мислимим переважає в гусерлівській критиці психологізму. Воно дозволяє представити свідомість як мислення, як те, що наділене смыслом [8, с. 35]». Ідеальність смыслу (значення), за Е. Гусерлем, полягає в тому, що він не залежить від психічних характеристик (де, ким, і за яких обставин переживається смысл).

Розрізнення ідеального та реального, значення (смыслу) та акту надання значення (смыслу), Е. Гусерль конкретизує в «Ідеях І» за допомогою понять «ноеми» і «ноези». Функція сенсоутворення є важливою функцією ноези, котра конститує предметність свідомості. Смысл, що пов'язує різні акти свідомості в одну предметність, називається «матерією», або «ноемою». «У кожній ноємі є «зміст», власне її «смысл», і через нього вона пов'язується зі «своїм» предметом [1, с. 279]. Він установлює відношення до предметного, з одного боку, через певне значення предметного, з іншого, через певний спосіб схоплення, у котрому і проявляється значення. Матерія встановлює значення та визначення предметного. Різні інтенційні відношення можуть стосуватися того самого предмета, але під різними кутами зору. Ноетичний бік інтенційного переживання виконує функцію наділення смыслом, з котрим як корелят співвідноситься ноєма. Проте повна ноєма полягає в цілому комплексі ноєматичних моментів, а специфічний момент смыслу утворює в ньому тільки необхідне ядро, центральний шар. Будь-яке інтенційне переживання, яке є основою інтенційності, володіє «інтенційним об'єктом», тобто своїм предметним смыслом. «Іншими словами: володіти смыслом («мати щось на увазі») – це основний характер свідомості взагалі, котрий завдяки цьому є не тільки переживанням, а й переживанням, яке володіє смыслом, переживанням ноетичним [1, с. 200]». Отже, безперечною заслугою Е. Гусерля було виявлення ідеального статусу смыслу, його незалежності від актів оцінок, бажання і т.д., а також неможливості звести його до уявлень. Прагнучи позбавити логіку психологізму, він розкрив об'єктивність та ідеальність смыслу.

Аналізуючи феноменологічний підхід та його відмінність від семіологічного, Жак Деріда зауважує, що Е. Гусерль чітко розмежовує означальний чуттєвий бік та бік означуваного (умоосязного, ідеального «духовного»), проте об'єктом феноменологічного аналізу стає саме проблема

ідеального значення. Тому феноменологія теоретично експлікує те, що семіотика практикує імпліційно – шар до-мовного або до-семіотичного сенсу, чия присутність мислима й до процесу або системи позначування [3, с. 49].

Перенісши феноменологію у сферу літературознавства і застосовуючи феноменологічний метод до аналізу творів літератури, Роман Інґарден виявляє що розрізнення ідеальної та психологічної складових актів свідомості не є достатнім для того, щоб зрозуміти літературний твір як такий. До яких предметів належить відносити літературні твори – реальних чи ідеальні? Істотною відмінністю між реальними та ідеальними предметами є їх онтологічний статус, а саме характер буття: ідеальні предмети мають автономність (незалежність буття), тобто їх не залежність від часу і простору, а реальні предмети змінні протягом часу, тобто виникають, міняються протягом свого життя і зникають. Звідси ідеальні предмети – позачасові, тобто «вічні», а реальні предмети мають темпоральний характер. В чому може полягати ідеальність твору, передусім він є сукупністю думок (ідей). «Думка є чимсь реальним, вона має бути ... певним окресленим ідеальними смислом, збудованим з певного числа ідеальних значень, які пов'язані між собою в єдину цілісність *sui generis*» [7, с. 31].

Проте, згідно з Романом Інґарденом, літературний твір не зводиться до ідеальної предметності, оскільки має змінну, темпоральну структуру. Але так само якщо б твір був би лише ідеальним предметом, то було б незрозуміло, як так стається, що воно виникає у певному часі і протягом свого існування може змінюватись. З цієї точки зору він принципово відрізняється від таких ідеальних предметів, наприклад як геометричний трикутник чи число 5, чи ідея рівнобічності [7, с. 31–32].

На думку Романа Інґардена, ані психологічне, ані ідеалістичне розв'язання способу існування значеннєвих одиниць не є довговічне. Це чітко засвідчують труднощі, які з'явилися, коли постало завдання з'ясувати проблему способу існування й ідеальності літературного твору. «Однак якщо значення слів і одиниці сенсу вищого порядку не є складниками ні психічного буття, відповідно конкретної свідомості, ні ідеальними предметами особливого типу... передусім висновується, що звичайний поділ усіх предметів на реальні чи ідеальні не є досконалим. Тож треба припустити що існує ще якийсь інший тип предметностей. З іншого боку, заперечувати існування ідеальних понять також необов'язково. Проте останні треба чітко відрізнити від значеннєвих одиниць.

На думку Романа Інґардена, одна з головних рис сутнісної будови літературного твору полягає у тому, що він є витвором, вибудованим

з багатьох гетерогенних шарів. Окремі шари відрізняються між собою характерним для кожного матеріалом і роллю, яку кожен з них відіграє і щодо інших шарів, і щодо будови цілого твору. Літературний твір має органічну будову, цілісність якої саме й випливає зі своєрідних особливостей окремих шарів. Адже серед них існує шар, який вирізняється із-посеред інших, а саме той, що становить структуру всього твору. Ним є шар значеннєвих одиниць. За своєю суттю він зумовлює існування усіх інших шарів, а деякі з них так окреслює із себе самого, що вони одержують в ньому підґрунтя свого буття і своїм вмістом залежать від його властивостей. Отож, як елементи літературного твору, вони невіддільні від цього центрального шару. Цими шарами є: 1) шар звучань слів і звукових витворів вищого ступеня, які вибудовуються на цих перших; 2) шар значеннєвих одиниць різного ступеня; 3) шар різноманітних схематизованих виглядів і континуумів або рядів виглядів; 4) шар зображених предметностей та подій, які з ними відбуваються. Останній шар є «двостороннім»: з одного боку це сторона реченнєвих відповідників (а надто станів речей), які зображають, з іншого – «сторона» предметностей і того, що з ними відбувається, представлених цими реченнями [4, с. 57–58].

Літературні твори – це не лише твори авторів, що мають літературну цінність. «Мають намір вказати таку засадничу структуру, яка була би спільною для всіх творів літератури, без огляду на їх цінність [7, с. 26]. Тобто, у поняття «літературного твору» Р. Інґарден включає будь-який текст, написаний будь-яким автором. Сюди входять також кримінальні романи, які публікуються в газетах чи банальний вірш молодого юнака до коханої. Також, під кутом зору літературного твору Р. Інґарден аналізує наукові праці, які відрізняються від художньої літератури, газетні статті, епістолярні жанри, і навіть кінематограф і театральні спектаклі. Тобто літературний твір – це будь-який текст, а також будь-яке висловлювання.

Таким чином, праці Р. Інґардена спричинилися до того, що у межах феноменологічного аналізу культура стала конститутивним чинником людського існування, специфічно людським оточуючим світом. У цьому ж руслі відбувалася еволюція поглядів Е. Гусерля стосовно переосмислення ідеї інтерсуб'єктивності. І вже у «Картезіанських медитаціях» Е. Гусерль розглядає сферу культури в *горизонті інтерсуб'єктивності*, яка включає в себе низку рівнів, первинним з яких є конституція «іншого я» або «інших взагалі». У цьому горизонті перебувають також «об'єкти з *духовними* предикатами, які, згідно зі своїм походженням і смислом, відсилають нас до суб'єктів, і найчас-

тіше до «інших» суб'єктів і до їхньої конститууючої інтенційності: такими є всі об'єкти культури (книги, різні знаряддя і механізми і тощо), які однак паралельно несуть у собі смисл досвіду цього існування *для кожного...* [2, с. 196]». Як бачимо, Е. Гусерль розглядає поняття інтерсуб'єктивності досить широко і поширює його на всі можливі предмети та об'єкти культури, а також на інших людей. Світ людей та культури, який конститується на основі світу природи, є вищим рівнем конкретного об'єктивного світу. Однак щодо цього Е. Гусерль зазначає, що така об'єктивність має обмежений характер, «хоча для мене і для кожної людини світ конкретно даний як світ культури і як наділений смислом доступності для кожного [2, с. 257]».

Згідно з Е. Гусерлем, інтерсуб'єктивність – це основа об'єктивної природи та об'єктивного світу, *спільного для мене та інших «я»*. Об'єктивний світ становить іманентну трансцендентність свідомості, точніше – об'єктивний світ як *ідею*, як ідеальний корелят інтерсуб'єктивного, «...сутнісно пов'язаний із інтерсуб'єктивністю, яка сама конституїрована в ідеальній безконечності відкритості й окремі суб'єкти якої наділені конститутивними системами, які є взаємовідповідними і взаємоузгодженими [2, с. 257]».

Феноменологічний аналіз культурного світу, здійснений Е. Гусерлем, представлений в інтенційній аналітиці як: по-перше, іманентний предмет свідомості у потоці переживання, як їхній зміст, що імплікує розмаїті даності, що проявляються як свідомість включеного у нього культурного матеріалу; по-друге, світ «інших», які орієнтуються навколо мого «я» у світі та входять в іманентну сферу в міру тематизації цих інших; по-третє, вторинно конституїрована структура, або культура як трансцендентна річ. Таким є тривимірний світ культури, який постає в іпостасях переживань свідомості, міжсуб'єктних взаємин та наданих нам речей, які ще повинні набути для нас сенсу.

Отже, феноменологічні дослідження Едмунда Гусерля та Романа Інгардена розкривають, що поняття «інтерсуб'єктивності як сутнісна риса свідомості виявляє такі свої імплікації: по-перше, вона є певною структурою, спільною для всіх індивідів; по-друге, вона відкрита до інших структур. Запорукою об'єктивності стає, отож, той факт, що інший дивиться на той самий світ, і я можу мати таку саму перспективу світу, якщо опинюся в таких самих часово-просторових умовах» [1, с. 241–242]. Як бачимо, феноменологічний аналіз розглядає конститутивне походження об'єктивного світу як світу, що існує для нас, – до того ж лише на основі наших смислових джерел, – і який не може мати для нас ані смислу, ані існування якимсь

іншим чином. А оскільки світ культури є частиною цього об'єктивного світу, то він передусім і в першу чергу повинен розглядатись як інтерсуб'єктивний, в якому суб'єктивне «Я» вступає у взаємовідносини з Іншим, природу котрої нам ще слід детально дослідити.

Висновки. Феноменологія культури, представлена працями Е. Гусерля та Р. Інгардена, протиставилась традиції позитивізму, яка ігнорувала культуру як конститутивний чинник людського існування, і дала можливість створення філософських концепцій, які поставили сферу культури в центр досліджень. Феноменологічний підхід до культури дозволяє розглядати предмети культури як такі, що мають особливий – гетерономний – буттєвий статус, а також володіють специфічним – інтерсуб'єктивним – характером інтенційності, що не зводять їх ані до психологічних переживань суб'єкта, а ні до ідеальних об'єктивних значень. Предмет культури існує лише в моменті його творення або сприйняття (розуміння), в моменті наповнення його новими смислами. «Квінтесенцією» такого предмету культури є художньо-літературний твір, який завдяки своїй поліфонічності містить у собі найбільшу множинність переживань, ідеальних значень, які, тим не менше, становлять єдине ціле. Останнє постає як ідентичність, здатна бути предметом для порозуміння чи не-розуміння між різними суб'єктами, а також тим «мостом», який поєднує різні окремі культури. Різні предмети культури від знаряддя праці до шедевр мистецтва відрізняються різною наповненістю культурними смислами та різною мірою присутності суб'єктивних інтенцій.

Література

1. Гусерль Е. Ідеї чистої феноменології та феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології. Харків: Фоліо, 2025. 348 с.
2. Гусерль Е. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології. Київ: Темпора, 2022. 304 с.
3. Дерріда Жак. Позиції. Бесіди з Анрі Райсом, Олією Крістєвою, Жаном Луї Удбіном, Гі Скарпетта. Київ: Дух і літера, 1994. 160 с.
4. Інгарден Р. Літературно-художній твір. Львів: Літопис, 2004. 484 с.
5. Husserl E. Logical investigations. 2 volumes, trans. J. N. Findlay. – London/New York: Routledge & Kegan Paul/Humanities Press, 1970. 877 p.
6. Husserl E. Phenomenology (Encyclopedia Britannica). URL: <https://www.scribd.com/document/203542319/Husserl-E-Phenomenology-Encyclopedia-Britannica-pdf> (дата звернення: 28.04.2025).
7. Ingarden R. O dziele literackim. Warszawa: PWN, 1960. 490 s.
8. Levinas E. Humanism of the other. Urbana, IL: University of Illinois Press, 2006, xlvii + 83 pp.

Анотація

Стецько Д. Я. Феноменологічна концепція Романа Інґардена як базова модель аналізу предметів культури. – Стаття.

У статті розглядаються особливості феноменологічного методу Романа Інґардена в контексті феноменології Едмунда Гуссерля. Аналізуються такі феноменологічні поняття як «інтенційність», «значення» («смысл»), «інтерсуб'єктивність». Висвітлюється яким чином ці поняття застосовуються Р. Інґарденом до аналізу літературно-художнього твору, як особливого предмету культури. Такий твір розуміється ним як досить широко і включає в себе широке коло творів мистецтвом, які оперують зі «словом». Базовими характеристиками такого твору мистецтва є багатошаровість та поліфонічність: багатошаровість культурного твору включає в себе природну складову як мовленнєво-звуківий шар та ідеальну складову як сукупність ідеальних значень. Проте, психофізична та ідеальна складові не вичерпують всієї повноти твору. Застосувавши метод феноменологічної, а саме ейдетичної, редукції, і на основі ідеї інтенційності в сфері літературознавства та естетики Р. Інґарден описав структуру та спосіб буття літературного твору як особливого предмету культури. Цей спосіб буття має гетерономний, а саме інтенційний, характер. Це означає, що такий твір існує лише тоді, коли він читається, тобто сприймається іншим суб'єктом, котрий актуалізує смисли та значення, втілені автором, а також доповнює їх своїми смислами. Цей предмет культури є синтезом реального та ідеального, психологічного та апіорного, часового (темпорального) та позачасового («вічного»). Особливу увагу заслуговує таке бачення Р. Інґарденом літературно-художнього твору як інтерсуб'єктивного творіння. Обґрунтовується можливість розширення феноменологічного аналізу Р. Інґардена стосовно ширшого спектру культурних предметів в аспекті концепту «інтерсуб'єктивності». Власне, через «інтерсуб'єктивність» предмет культури позбавляється свого суб'єктивного змісту, і набуває «об'єктивного» характеру через доступність для кожного. Важливим тут постає ідея «Іншого» як сукупність іншого досвіду, яка стає можливою через наявність спільних смислів.

Ключові слова: феноменологія, філософія культури, культура, інтенційність, інтерсуб'єктивність, смисл, значення, свідомість.

Summary

Stetsko D. Ya. The phenomenological concept of the Roman Ingarden's as a basic model for analyzing cultural objects. – Article.

The article examines the features of Roman Ingarden's phenomenological method in the context of Edmund Husserl's phenomenology. The author analyzes such phenomenological concepts as "intentionality", "meaning", "intersubjectivity". The article highlights how those concepts are applied by Roman Ingarden to the analysis of a literary and artistic work as a special subject of culture. He understands such a work as quite broadly and includes a wide range of works of art that operate with the "word". The basic characteristics of such a work of art are multilayered and polyphonic: the multilayered nature of a cultural work includes a natural component as a speech and sound layer and an ideal component as a set of ideal meanings. However, the psycho-physical and ideal components do not exhaust the fullness of the work. Applying the method of phenomenological, namely eidetic, reduction, and on the basis of the idea of intentionality in the field of literary criticism and aesthetics, Roman Ingarden described the structure and mode of being of a literary work as a special subject of culture. This way of being has a heteronomous, namely intentional, character. This means that such a work exists only when it is read, that is, perceived by another subject who actualizes the senses and meanings embodied by the author and adds his own meanings to them. This cultural object is a synthesis of the real and the ideal, the psychological and the a priori, the temporal and the timeless ("eternal"). Particularly noteworthy is Roman Ingarden's vision of a literary and artistic work as an intersubjective creation. The article substantiates the possibility of expanding R. Ingarden's phenomenological analysis to a wider range of cultural subjects in terms of the concept of "intersubjectivity". In fact, through "intersubjectivity" a cultural object loses its subjective content and acquires an "objective" character through its accessibility to everyone. The idea of the "Other" as a set of other experiences, which becomes possible due to the presence of common senses, is important here.

Key words: phenomenology, philosophy of culture, culture, intentionality, intersubjectivity, sense, meaning, consciousness.